

Dödskampen: Kriget på östfronten, 1941–1945

Niels Bo Poulsen

Lund: Historiska Media 2018

488 sidor. ISBN 9789175455464

Recenserad av **Lennart Samuelson** [Docent i ekonomisk historia, SITE, Handelshögskolan i Stockholm, lennart.samuelson@hhs.se]

Det allmänna intresset för Andra världskriget och för Östfrontens historia i synnerhet lär inte minska. Fram till 1990-talet var händelserna på Östfronten såväl under Första som under Andra världskriget försummade eller schablonmässigt skildrade i Väst. Men nu har vi därom, på engelska, tyska och andra språk, en desto rikhaltigare litteratur. Det beror dels på att forskningen fått tillgång till primärmaterial i ryska arkiv, dels återspeglar det en i Ryssland utbredd entusiasm över att kunna debattera kring eftersatta, centrala så väl som perifera temata som tidigare varit tabubelagda.

Bland till svenska översatta verk kan nämnas Catherine Merridales nydanande *Ivans krig* som ett gott exempel på muntlig historia, baserat på hennes omfattande intervjuer med krigets veteraner i staden Kursk. Jochen Hellbeck blev den förste som insåg värdet av de intervjuer som under krigsåren hade gjorts av officerare och soldater, i ett grandios projekt som leddes av historikern Isaak Mints. Hellbecks *Stalingrad-protokollen* bygger på det intervjumaterial som insamlades på plats endast några månader efter segern 1943. De bär omedelbarhetens prägel. Så uppriktigt uttryckte sig Röda Arméns krigsmän att Stalin lät skrinlägga hela Mints' projekt eftersom det rimmade illa med den officiella bild av kriget som skulle utmejslas. Därför kom detta unika källmaterial att gömmas undan i ett drygt halvsekel i en institutions arkiv.

Niels Bo Poulsens bok *Dödskampen: Kriget på östfronten, 1941–1945* är verkligen ett välkommet tillskott till litteraturen på svenska om detta förut eftersatta forskningsområde. På danska utgavs *Skæbnekamp* år 2016 och är en reviderad och utvidgad uppdatering av *Den store fædrelandskrig* som jag hade tillfälle att recensera för Nordisk Østforum (3–4/2008, s. 369–372). I förbigående noterar jag att flera av revideringarna berör just de svagheter som jag påpekade. Jag hänvisar i övrigt till mina omdömen där för att nu främst komplettera med andra synpunkter.

Varför förlaget Historiska Media låtit boken få den missvisande titeln »dödskampen» – i stället för att direkt översätta »ödeskampen», eller exempelvis »den ödesmätade kraftmätningen» – det kunde vid förfrågan heller inte förlagsredaktionen svara

på. Termen »dödskamp» syftar enligt *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* uteslutande på en varelses eller företeelses slutkamp mot en obönhörlig död. Desto mer märkligt förefaller detta eftersom Poulsen slår an temat i sitt förord: »Kriget var en ödeskamp» (s. 7). Med detta framhåller ju författaren att det var på Östfronten som inte bara Rysslands, utan hela Europas öde för lång tid framåt skulle avgöras. Med tonvikt på det ödesmättade framträder desto tydligare något som blivit ifrågasatt i en alltmer politiserad atmosfär sedan millennieskiftet, nämligen att oavsett hur man bedömer efterkrigstidens politiska system i Östeuropa (totalitarism, politiskt förtryck, och så vidare) kan ingen ta ifrån Sovjet och Röda armén äran av den stor-slagna segern 1945 över Tyskland och dess allierade Rumänien, Italien, Ungern och Finland i öster.

På 2000-talet har en specifik historiepolitik präglat inte bara de före detta socialiststaterna Ukraina, Polen och Tjeckien, där man rentav stiftat lagar om vad som är korrekta, tillåtna tolkningar av förgångna skeenden. Detta politiserade (miss-) bruk av historien har rentav stadfäst i resolutioner av Europarådet, OSSE och andra statliga sammanslutningar; ofta till förfång för en fri, akademisk debatt och forskning. I vissa kretsar i Sverige har en politiserad historieskrivning brett ut sig, i synnerhet i massmedierna. Den har gett sig tillkänna vid minneshögtider och årsdagar och då kretsat kring Sovjetunionens roll före, under och efter Andra världskriget.

Inget politiserande grepp återfinns i Poulsens sakliga, argumenterande och väl-skrivna verk. Han redovisar ett omfattande empiriskt material och ger i sina referenser och kommentar hugade läsare, professorer lika väl som studenter, åtskilliga tips om aktuella verk i allehanda frågor. Boken *Dödskampen* är en klassisk syntes av ett stort ämne med många underteman, och samtidigt resultatet av Poulsens grund-forskning i ryska arkiv, endera direkt på plats eller tack vare de gedigna dokument- verk som utgetts de senaste åren.

Verket spänner över flera skilda fält: militärhistoria, sociala och ekonomiska för-hållanden i ockuperade delar av Sovjetunionen respektive hemmafronter, utrikespoli-tiska förvecklingar och resultat, samt minnesbilder, historiebrev och politisering av krigshistorien.

Efter en koncis överblick av perioden fram till det tyska angreppet i juni 1941 behandlar Poulsen de mångbottnade problemen hur Röda armén – trots Wehrmachts till synes överlägsnare styrka, erfarenheter och resurser – efter de katastrofala inle-dande förlusterna 1941 och 1942 kunde ta det strategiska initiativet och genomföra grandiosa offensiver 1944 och segra fram till slaget om Berlin. Den tyska krigsmaktens förnedrande och dödsbringande behandling av hundratusentals krigsfångar 1941–42 skildras gripande. Poulsen lyfter fram den senaste forskningens rön om hur parti-sanrörelsen i ockuperade landsdelar utvecklades och när den fick störst betydelse för krigets förlopp. Han redovisar de former av mer eller mindre frivillig kollaboration från civilbefolkningens sida som förekom, och vad som varit dess drivkrafter. Läsaren får en bild av hur sovjetmakten mot krigets slut lät deportera hela folkgrupper (krim-tatarer, tjetjener och andra) för påstått omfattande samröre med Tyskland.

Poulsen redovisar den tyska ockupationsmaktens omfattande terror mot civilbefolkningen. Terrorn riktade sig mot sovjetmaktens funktionärer och kommunistpartiets medlemmar som uppspårades för att omedelbart avrättas. Än mer systematisk blev Nazi-Tysklands raspolitik att utrota den judiska befolkningen liksom den romska folkgruppen. Förintelsens närmast totala omfattning i Ukraina och de baltiska staterna – genom massavrättningar – hade länge skymts av tonvikten vid de nazistiska dödslägren och gaskamrarna i Auschwitz och Treblinka.

Hur den sovjetiska ekonomin kunde ställas om för en krigsproduktion som blev jämbördig med Tysklands redovisar Poulsen i följande kapitel om Hemmafronten. Poulsen visar hur den omfattande mobiliseringen av industrierna genomfördes. Särskild tonvikt läggs vid hur arbetare vid företagen drabbades av de oerhört försämrade levnadsvillkoren och drastiska ransoneringar som ledde till en omfattande hunger, om inte svält, med nedsatt immunitet mot sjukdomar som följd. Inte desto mindre kunde man upprätthålla en tillräcklig produktionsnivå för att undvika de materiella brister som under Först världskriget hade drabbat Tsar-Ryssland redan 1915.

I de följande kapitlen behandlas ingående de avgörande diplomatiska skeendena, relationerna med Storbritannien och USA under och strax efter kriget. Poulsen kommer här in på några av de frågor som länge delat historikerkåren, nämligen om var orsakerna till det kalla kriget ska sökas. Han ansluter sig till dem som menar att Stalin inte torde ha hyst någon strategisk plan för efterkrigstiden, utan att världens uppdelning i de två stora blocken blev en oförutsedd följd av de motstridiga intressen som efter 1945 blev allt tydligare.

Boken avslutas med kapitel om hur krigshistorien tecknats under Sovjetepoken, på Jeltsins villkor på 1990-talet samt efter år 2000 då den alltmer sägs ha präglats av president Putins strävan efter något slags patriotisk fostran. Detta kapitel fångar visserligen trender i det ryska samhället, enkallerligen hur makthavarna tycks ha velat bestämma vad som ska finnas i skolans läroböcker rörande Andra världskriget. Här kunde enligt min bedömning en annan bakgrund lyfts fram; nämligen vilka omvärderingar av Andra världskriget som gjorts i Östeuropa och Baltikum, såväl inom akademien som i läroböcker, på utställningar och museer, och hur dessa revideringar i sin tur framkallat olika ryska reaktioner och försök att motbalansera nyare, förment missvisande tolkningar.